

GÖSTA BOHMAN:

Ingmar Bergman och hans tid

Svensk Tidskrift har bett Gösta Bohman skriva om Ingmar Bergmans självbiografiska bok "Laterna Magica".

En recensent skall inte gå till verket med förutfattade meningar. Har han sådana bör han avstå. Eftersom jag ofta inte förstått och rentav ogillat Ingmar Bergmans framträdande i skilda sammanhang, borde jag ha avvisat Svensk Tidskrifts begäran att recensera hans i höst utgivna bok "Laterna Magica".

Nu gjorde jag inte vad jag bort göra. Och jag ångrar mig inte. Ingmar Bergmans bok är helt enkelt fascinerande. Den är präglad av en osedvanlig stilistisk skärpa. Den är målande och dramatisk. Den är stundtals dödligt bitter och omänsklig, stundtals levande humanistisk. Den är t o m. ibland överraskande rolig. Och den är — inte minst — självkritisk. Man lägger inte boken åt sidan.

Om Ingmar Bergman inte hade ägnat sitt liv åt dramatik och filmskapande, borde det litterära fältet ha givit honom minst lika stora — ja, kanske rentav större — framgångar än scenens och dukens värld.

Laterna Magica är intressant även ur andra synvinklar. Den reser frågan om Ingmar Bergman själv, om hans personlighet om de drivkrafter som format hans liv samt om den yttersta grunden till den fanatism, den intolerans och den egocentricitet som drivit honom genom hans färgstarka och motsägelsefyllda liv.

Min egen livscykel har — men på helt andra fält — i stort sett löpt parallellt med hans. Första gången jag fick — i vart fall indirekt — kontakt med Ingmar Bergman var i början av 1920-talet, då jag konfirmerades av Ingmars far, den dåvarande kyrkoherden i Hedvig Eleonora församling, Erik Bergman. Vi "läste" i bottenvåningen till det hus vid Storgatan i Stockholm där familjen Bergman då bodde. Vår konfirmationslärare var formell, vär-

Riksdagsman Gösta Bohman har varit ekonomiminister och ordförande i Moderata samlingspartiet.

dig till otillgänglighet, men omtyckt och respekterad av oss alla. Av en fjortonåring kan man inte begära förmåga till djupsinniga karaktärsbedömningar. Men även om vår konfirmationslärare inte främst framstod som kärleksbudets förkunnare kunde nog ingen av oss i honom se den dominerande hustryann som Ingmar Bergman tidigare tecknat, men som författaren nu i vissa nästan pastorala avsnitt mildrar och uttalar varm förståelse för.

Nästa gång som jag — ehuru fortfarande indirekt — mötte Ingmar Bergman var i samband med premiären på filmen "Hets". I sina uttalanden i samband därmed gorde han gällande att förebilden till filmens sadistiske Caligula i Stig Järrels rollskapelse var en lektor vid dåvarande Östermalms läroverk. Denne hade under många år varit min lärare i engelska och latin — en omutligt rättvis, lugn och skicklig pedagog, som inte hade några av de nästan perversa drag som filmen tillskrev honom.

"Hets"-debatten ledde till att denne lektor nära nog bröts ned. Vår studentklass sökte på olika sätt stödja den avhållne läraren och tog i en gemensam insändare i någon av kvällstidningarna kategoriskt avstånd från den nidbild som Ingmar Bergman tecknat.

I yngre år — även jag hade fått min första kontakt med filmen genom en *Laterna Magica* i julklapp — var jag starkt fångad av den filmkonst som utvecklades under 1910- och 1920-talen. Jag följde efter måttet av tid och ekonomi tillgängligt experimentellt filmskapande. När Ingmar Bergman långt senare formade sina filmer hörde jag till gruppen av beundrande — men ibland kritiska och ifrågasättande entusiaster.

Redan då framstod Ingmar Bergman för mig som ett geni. Men genialiteten var nästan alltid sammansatt. Inte sällan fanns där drag av ett ofta fränstötande grävande i människosjälens innersta. Åskådaren både fängslades och stöttes bort. Jag beundrade konstnären. Jag kunde inte värja mig mot hans lidelsefulla bildspråk. Men jag tyckte inte om filmerna och dess aktörer. Jag tyckte inte heller om mannen bakom verket och saknade ofta förståelse för hans bevekelsegrunder. De nedbrytande drivkrafterna, den mardrömsliknande bakgrunden och de ibland avskyvärda personskildringarna förde tanken till medeltida kyrkomålningar. Efter hans filmer lämnade jag aldrig biograflokalen oberörd. Ofta imponerad. Inte sällan beklämd och emotionellt skakad. Med den obesvarade frågan: Vem är han, denne sagolika bildkonstnär? Vad vill han? Vad driver honom att så gräva i själens svarta mull?

Laterna Magica förklarar mycket av det jag inte förstått. Men långt ifrån allt. Så mycket dock att min uppskattning av konstnären tilltagit och min aversion mot personen falnat.

Ingmar Bergmans verksamma år har, som sagts, följt mina egna. Åldersskillnaden — bara 7 år — har med åren blivit relativt sett mindre. Under våra aktiva liv har Europa och världen över huvud taget samt det svenska samhället stöpts om till oigenkännlighet. Vi har båda upplevt hur den borgerliga medelklassen med dess traditionella värderingar gått i graven. Hur klassamhället brutits ned och ersatts av välfärdssamhällets organiserade tunga maktstruktur. Hur sekulariseringen fortgått och tidigare styrande etiska och moraliska värderingar upplösts i takt med

Ingmar Bergman och hans tid

den politiska kollektiviseringen av tanke- och kulturvärld. Vi har båda aktivt kunnat följa den första efterkrigstidens kulturella och politiska förfall, Krügerkraschen, det ekonomiska sammanbrottet åren därefter, nazismens och fascismens explosiva år, kriget i det dåvarande Abessinien, spanska inbördeskriget samt de alltmer tätande krigsmolnen ute i Europa.

Sannerligen — dessa årtionden kan inte sägas sakna dramatiska och omvälvande upplevelser för den eller dem som i samhälls- och världshändelsernas smältdegel söker stoff för sin talang och skaparförmåga.

Mot den bakgrunden framstår det för mig som svårförståeligt att den brinnande konstnären Ingmar Bergman kunnat till den grad som framgår av den eljest skningslöst och brutalt avslöjande självbiografin avskärma sig från verklighetens värld. Det är en gåta hur en skarpsynt iakttagare av Ingmar Bergmans natur kunnat vara så opåverkad och aningslös som han — av boken att döma — vill framstå. Det förefaller läsaren som om han verkat i ett lufttomt rum. Eller att han varit så centrerad på sig själv och sitt arbete att han uppfattat svallen från omvärlden enbart som störande element för den egna konstnärliga verksamhet som Han — med stort H — föresatt sig att fullfölja.

Det finns undantag, det medges. De är få men har givits desto större tyngd och grällare dramatisk färg. Jag syftar främst på den av skattemyndigheterna drivna processen mot Ingmar Bergman personligen. Kanske var det just därför som han ägnat den så stort utrymme och skildrat den med så intensiv självmedömkan och så hett ursinne. Att liknande myndighetsutövning drabbat och drabbar mängder

av småfolk både i den tidens och vår tids Sverige och kommit att tillhöra den svenska vardagen, detta tycks han inte ägna mycken tanke. Själv flyr han landet. I stället för att stanna kvar och kämpa för ett starkare och bättre rättssamhälle. Men detta orkade han inte.

Den 9 april 1940 — en dag som drastiskt och skrämmande förändrade den då aktiva generationens neutrala föreställningsvärld, tycks ha gått Ingmar Bergman förbi blott som ett slags pseudohändelse. "Världen rasar och skälver" — skriver han visserligen. Men "vi surrar beskäftigt och en smula upphetsat . . . i en liten värld av bekymmersam oordning, flit, ömhet och duktighet". "Vi kan ju bara det här." Det som ligger utanför "Husets tjocka murar" är och förblir utanför.

Morgonen efter mordet på Olof Palme var det — säger han — omöjligt att börja dagens arbete. Plötsligt blev vårt yrke så besynnerligt, när verkligheten brakade in och massakrerade våra illusoriska lekar. Då — först då — drar han paralleller med den 9 april tyska ockupation av Norge och Danmark. Samma dag skulle hans amatörteater spela MacBeth i Sveaplansskolans aula. Han fick spela. Trots att skolan "blev en förläggning och de flesta av oss blev inkallade. På skolgården monterades luftvärnskanoner, golven i korridorer och klassrum var täckta av halm. Det myllrade av mer eller mindre uniformerade soldater. Mörkläggning."

Ja, så var det. Jag var med själv. Det förband jag tillhörde mobiliserade just i Sveaplansskolan och den angränsande folkskolan. Dag och natt tog vi emot inkallade värnpliktiga. De flesta nyktra och djupt skakade. Några få onyktra och vacklande av andra skäl än oro för vår na-

tions fred och trygghet. Jag fick cykla hem på natten för några timmars sömn, men kallades tillbaka vid halvfyratiden på morgonen. Gatorna låg tomma. Med hjälmen på huvudet och laddad pistol i livremmen återvände jag genom den ödsligt ljusa aprilmorgonen. Ingen av oss — befäl och inkallade bondpojkar från Västmanland och Värmland samt industriarbetare från Stockholm — torde ha glömt den natten och dagarna därefter.

Men för Ingmar Bergman förefaller det överhängande krigshotet närmast ha varit en krumelur i kanten. Han talar mer om sina bekymmer för den alltför lilla peruk han bar och den Duncan-mask som kom honom att likna en get. Likgiltighet eller känslokyla inför verklighetens dramatik? Eller vad?

Samma överkliga kallsinnighet — om den motsvarar vad han kände — präglar den syn han som nybliven regissör vid Helsingborgs stadsteater återger med orden:

”Vi insåg dunkelt att ett världskrig rasade in på knutarna” . . . ”Vi läste flyktigt de allt svartare rubrikerna för att sedan kasta oss över teaternotiserna. Flyktingströmmen över Sundet ägnades ett tankspritt intresse.”

Sveriges beredskap var god, förkunnade Per Albin. Men tydligen inte Ingmar Bergmans teatervärlds!

Ingmar Bergman skildrar med humoristisk förståelse sina intryck i sextonårsåldern av någon månads vistelse för språkstudier i ett tyskt kyrkoherdehem i trakten av Weimar och mötet med den då flammande nazistiska brasan. Av ytterligare en tidsmässigt sammanfallande slump befann jag mig — samma år 1934 — på en en-månads cykeltur genom en stor

del av detta nya Tyskland. Jag känner igen mig själv och mina erfarenheter i Ingmar Bergmans skildring. Det var svårt att förbli opåverkad av den nationella hysteri vi mötte bland småfolk i Gasthäuser och krogar, på arbetsplatser och motorvägsbyggen. Det var ”fred och arbete” alla talade om. Och tycktes tro på.

Jag — skriver han — ”tumlade in i en verklighet, skimrande av idealitet och hjältedyrkan”.... ”Den yttre glansen bländade mig. Jag såg inte mörkret.”

Ingmar Bergman var som sagt inte ensam dessa år. Som han, var det många som ”gladde sig åt Hitlers framgångar och sörjde nederlagen”. Men det var då! Under de första åren av 1930-talet. Sedan — när det blev klart vad som skedde — utpressningen mot Polen, Tjeckoslovakien och Österrike, spelet med de västliga demokratiernas svaghet, kriget och judeföljelserna — då om inte förr borde allt tänkande folk ha insett hur ödesdigert hotet var mot allt vad europeisk civilisation och västerländsk humanism innebar. Men tydligen inte Ingmar Bergman! Det kan inte vara sant!

Illa rimmar det dessutom med hans skildring av skolårens lärare. För dem har han bara nedlåtande förakt till övers. Som i ”Hets”. Många av lärarna var nationalsocialister — skriver han — ”några av enfald eller bitterhet mot uteblivna akademiska avancemang, andra av idealitet och svärmeri för det gamla Tyskland”. Han talar om ”samma skitiga magistrar och samma skitiga pluggskola”. Och jämför Palmgrenska Samskolan med Östermalms Läroverk. Den skola, där jag tillbringade åtta skolår. Utan att upptäcka, vad han själv säger sig ha sett.

Var befann han sig själv på värdeska-

lan? Jovisst utlämnar han hänsynslöst också sig själv. Men en tonårspojkes senkomna dom över den tidens i regel själv-uppoffrande lärarkollegium vittnar mera om pojkens än om lärarnas bristande ömdömesförmåga.

På en punkt lämnar han likgiltighetens elfenbenstorn och gisslar obönhörligt den politiska sextioåttavärldens förödande konsekvenser för teatern och det konstnärliga skapandet. Som nybliven chef för Dramaten föregriper han visserligen vad som sedan skulle komma och inför på eget bevåg med — säger han själv — viss tvekan från skådespelarna ett slags representantskap valt av teaterns ensemble. Det tycks ha fungerat tillfredsställande med — medger han — en chef som "är stark nog" att samspela med representantskapet.

Gentemot "sextioåttarörelsen" är han oförsonlig. Han brännmärker fanatikern och geniet Alf Sjöberg för dennes partipolitiska engagemang och strävan att förvandla teatern till ett "vapen" för att "tillsammans med de unga bestiga barrikaderna" då "rörelsen blåste in över Dramaten".

Själv blev jag vid något tillfälle av teaterns informationschef ombedd att medverka i en debatt tillsammans med Alf Sjöberg å ena sidan och å den andra — förutom jag själv — litteraturprofessorn Svanberg i Uppsala samt en kulturföreträdare för LO. Debatten skulle gälla den antikapitalistiska politiska grundsyn som Sjöberg menade att Shakespeare velat avspegla i Coriolanus. Debatten slutade med en slagen och förbittrad Sjöberg, ensam om sina politiska slutsatser. Dagen efter ringde Dramatens informationsperson och tackade. Det var nyttigt och här-

ligt att någon gång få se Alf Sjöberg motsagd och nedkämpad — detta var hennes kommentar.

Samma nyktra grundsyn avspeglar även Ingmar Bergmans i övrigt uppskattande skildring av Sjöberg. Men för sextioåttatalets politisering har han som sagt ingen som helst förståelse. Han talar om "dödliga hugg mot utvecklingen". "I stället för frisk luft fick vi deformation, sektarism, intolerans, ängslig inställsamhet och maktmissbruk."

När det gäller det egna reviret — den egna valplatsen — då skrader Ingmar Bergman alltså inte orden. Han gör det med rätta. Och med helig vrede.

Men i övrigt är han — eller förefaller han vara — gåtfullt omedveten om den brytningstid i vilken han verkar. Samtidigt som han hämningslöst utlämnar sig till sina medmänniskors kritiska granskning, är han påfallande sval inför det tidsskedets dramatiska yttringar i vilket han ägnat en stor del av sitt konstnärliga skapande åt just den mänskliga förnedringens och onskans drivkrafter. Har han ansett att det räcker med detta? Att han därmed sagt sitt. Att omvärldens egen ondska blir betydelselös.

Vad drev Ingmar Bergman? En otyglad skaparvilja? Konst för konstens egen skull? Driften att kompensera sig för hårda oförstådda barna- och ungdomsår? Den ensammes och missaktades behov av självhävdelse? Trycket från en dominant far och en mor som värjde sig mot barnets ömhetsbetygelser? Hatet mot den äldre, intellektuellt rikt rustade brodern? Det nedlåtande föraktet för den bortskämda lillasystem? Allt sådant som man kan finna mer eller mindre sporadiska tendenser till i många familjer, men som sällan kom-

Den stora revolutionen

mer till sådana uttryck och får sådana följder som hos Ingmar Bergman.

Skoningslöst avrättar han sin äldre bror för dennes påstådda sadistiska försök att förkväva den yngre. Ingenting hos Ingmar Bergman tyder på det förlåtande sinnelag för begångna — verkliga eller förmenta — oförrätter, som hör till det normala i en familjegemenskap. Synen på den numera avlidne och i livet olycklige, svårt sjuke brodern präglas tvärtom av ett till synes outsläckt hat.

Jag har svårt att förstå sådant. Jag minns mitt eget möte med Dag Bergman. Det var i slutet av 1960-talet, då riksdagens statsutskotts första avdelning på väg till Tanzania och Etiopien gjorde några dagars uppehåll i Atén. Vi satt en ljum augustikväll och pratade med den dåvarande chefen för den svenska Atén-ambassaden Dag Bergman. Dennes lugna, sakligt övertygande redovisning av Greklands då väldiga problem, av det grekiska folket och dess historia hör till mina ljusa minnen. Dag var svårt sjuk redan då. Men ingen personlig bitterhet präglade den kvällens samvaro.

Inte mötte vi gästande svenskar någon ting av det ondskefulla och illasinnande som den yngre brodern tillskriver honom. Nu då denna högt begåvade man är glömd av de flesta och försvarslös, borde det finnas gränser för hat. Gränser inte minst för en brors hat- och hämndkänslor.

Bristen på förmåga att förlåta återkommer även i andra sammanhang. Den teaterkritiker, som han en gång råkade i slagsmål med här hemma och vilket förorsakat Bergman böter för misshandel, möter han långt senare i livet, berusad och förfallen på en gata i München. Bergman förkväver ögonblickets sentimentala im-

puls att räcka handen till försoning. Nej, där går en "dödsfiende". Han bör förintas. "Jag önskar honom många evigheter i helvetet, där han får sitta och läsa sina egna recensioner".

Jag har få förutsättningar att med bok i handen psykologiskt förklara författarens själsliv. Men när man försöker läsa i de kort författaren själv lagt, blir den påträngande slutsatsen, att grunden till hans känslökyla och människoförakt lagts i hemmet och främst i den bundenhet vid en modersgestalt som vägrat ge den ömhets- och förståelsetörstande pojken vad han krävde under de första barnåren.

Faderns roll av omutlig sträng och kompromisslös domare som inte bara förkunnade Guds förlåtande bud utan också med hjälp av piska och rotting samt andra mer eller mindre sadistiska uppfostringsmetoder sökte tämja en son som inte lät sig tämjans, måste ha gjort Ingmar Bergmans sökande efter moderns förståelse än mer förklarligt.

Kan det inte förhålla sig så att den värme han förgäves sökt hos sin mor försökte han i vuxenlivet kompensera hos andra kvinnor. Det kvinnoförakt boken vittnar om och den tröstlösa kvinnojakt som han själv öppet och ohämmat redovisar, fick uppenbarligen inte gensvar förrän han mötte den kvinna som nu delar hans liv "när den sorglösa leken är oåterkalleligen slut och ledan grinar i ansiktet". Då har "våra tveksamma liv äntligen haft mening och färg. Det slappa horandet har förvandlats till kärlek. Det var som fan! Det är som fan!"

I hur många av hans filmer går inte just detta igen — den ensammes och ömhetsförstandes sökande efter gemenskap samt den egna oförmågan att ösa ur förlätel-

sens rika källor? I hur hög grad har inte många av hans filmer präglats just av detta? Det godas kamp mot det onda. Och svårigheten att avgöra vad som är ont och vad som är gott. Och varför det blivit så.

Att han själv inte kände några gränser mellan hat och kärlek, mellan vrede och medkänsla, mellan den djupaste förtvivan och det vildaste övermod, mellan styrka och sjukligt förakt, därom bär boken vittnesbörd. Liksom också om sambandet mellan kroppens och själens ohälsa. Åter och åter kommer han tillbaka till de spöken – de "dämoner" – som ständigt jagar honom och främst under nattens vargtimmar gastkramar och sliter. Av någon svår-förståelig anledning använder han om den ruelse och de plågoandar som tycks ha varit hans ständiga följeslagare beteckningen "dämoner". Stavningen torde vara hämtad från Sokrates daimon som därmed avsåg goda skyddsandar. I latinet fick ordet daemon en mer negativ innebörd och har senare i demoner blivit något helt ont och fördärvligt. Vad än Ingmar Bergman syftat på med sin ålderdomliga stavning, inte kan det ha varit något positivt. Dämonen blev hans alter ego. Det dämoniska kom han aldrig undan.

Rädslan för livet självt kan förklara många motsägelser i hans person. Hans

tragiska uppgörelse som chef för Dramaten med Olof Molander – "teaterns stormästare i ständig konkurrens med Alf Sjöberg" är talande. Enligt teaterstyrelsens och sin egen mening ansåg han sig till sist tvingad att avskeda sin gamle läromästare. Denne varnade för det obehag som detta kunde leda till. Ingmar Bergman genmålde att han inte "var särskilt rädd av sig". Jaså, det är ni inte? frågade Molander stilla och såg på Bergman. "Jag gratulerar. I så fall är era filmer duk-tigt påhittade."

Den bok Ingmar Bergman skriver är – trots alla reservationer och deras många uttryck för självförakt och hänsynslöshet – helt enkelt gripande. Skiftningarna och dagrarna, förmågan att teckna medarbetare och motståndare och inte minst hans mjuka handlag i skildringen av stadsmiljöer och landskap ger boken ett läsvärde som även hans bittraste vedersakare tvingas erkänna.

Men än en gång. Mannen, vem är och vad var han? Männe med Esaias Tegnér? Och med en viss travestering:

Ett bortglömt barn som kom i samkväm
sällan
steg fram och speglade sin bild i källan
och häpnade att se, hur hög, hur skön han
var.